

УДК 657.6

О. Ю. РЕДЬКО,
д. е. н., проф., академік НАСОН,
Національна академія статистики,
обліку та аудиту

АУДИТ ЗВІТНОСТІ: ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ ВИКРИВЛЕНЬ

Анотація. В статті розглядається проблема ідентифікації та класифікації викривлень фінансової звітності при її аудиті. Викривлення класифікуються за ступенем впливу на достовірність звітності, за характером виникнення, за способом та об'єктам вуалювання. Надано рекомендації аудиторам стосовно об'єктів професійної уваги.

Ключові слова: аудит, фінансова звітність, викривлення даних, класифікація.

Аннотация. В статье рассматривается проблема идентификации и классификации искажений финансовой отчетности при ее аудите. Искажения классифицируются по степени влияния на достоверность отчетности, по характеру возникновения, по способу и объекту вуалирования. Даны рекомендации аудиторам, касающиеся объектов профессионального внимания.

Ключевые слова: аудит, финансовая отчетность, искажение данных, классификация.

Summary. The problem of identification and classification of distortions in financial reporting in course of its audit is discussed. Distortions are classified by the degree of influence on the reporting accuracy, by origin, by way and object of hiding. Recommendations for auditors are given, concerning the objects of professional attention.

Keywords: audit, financial reporting, data distortion, classification.

Викривлення фінансової звітності є одним із основних предметів уваги аудитора. Це пояснюється тим, що ризики, які несе в собі викривлена звітність, з одного боку, створюють проблеми для інвесторів, кредиторів та позичальників, власників і навіть менеджменту, з іншого боку – підвищують ризик невірного судження самого аудитора, тим самим створюючи підстави для наступної відповідальності за якість роботи.

Наявність викривлених даних балансу, інших форм звітності, вуалювання реального застосування принципу безперервності функціонування створює оманливе враження про суб'єкт господарювання – емітента звітності.

Не можна сказати, що проблеми викривлення звітності є новою. Ще у двадцятих роках минулого століття швейцарський професор, майбутній фундатор німецького балансоведення І. Шер писав, що бухгалтерська

термінологія настільки довільна та неясна, що цілком можливу таку неясність використати з метою вуалювання реального стану речей [1].

До проблеми реальності даних звітності зверталися і інші вчені, зокрема Н. Аринушкин, И. Ніколаєв, Я. Соколов [2; 3]. Ця проблема є досить знайомою і закордонним громадським об'єднанням професійних внутрішніх аудиторів [4; 5].

Попри значущість всіх показників фінансової звітності, її зовнішні користувачі звертають увагу перш за все на обсяг виторгу, розміри чистого прибутку та сукупних активів. Для того, щоб не засмучувати інвесторів, кредиторів або акціонерів, «найбільш вразливі до викривлень» дані звітності штучно змінюються.

Практичний досвід аудитора свідчить, що найпоширенішими шляхами для викривлень є такі:

- «розпорошення» статей звітності, розміри яких намагаються зменшити, на частини, які потім приєднуються до інших статей;
- «взаємозалік» статей активу та пасиву балансу шляхом невірної заліку вимог та зобов'язань;
- використання у звітності даних афільованих осіб з метою вуалювання власних даних;
- маневрування реальними зобов'язаннями, змішуючи або міняючи їх місцями у звітності з зобов'язаннями умовними;
- невірне сальдо залишків за іншими дебіторами та кредиторами з метою викривлення реального зв'язку майна із заборгованістю;
- дострокове визнання виторгу;
- капіталізація витрат з метою завищення прибутку.

Це далеко не всі варіанти викривлень, їх суттєво більше. Слід мати на увазі, що дуже сприяють можливості наступного викривлення звітності довгострокові договори, реалізація товарів або послуг посередникам, комісійна (консигнаційна) торгівля, встановлення «відкритого дисконту».

При цьому необхідно зважити на те, що майже всі викривлення даних фінансової звітності мають одну мету – завищення виторгу, прибутку та валюти балансу.

Що слід розуміти аудитору під терміном «викривлення» (або «фальсифікація») фінансової звітності? Інститут внутрішніх аудиторів (ІА) визначає фальсифікацію звітності як участь вищого керівництва у викривленні звітності та незаконному привласненні майна, яке або тільки почалося, або тільки планується [6]. На нашу думку, з огляду на існуючу в Україні бізнес-практику замість терміна «викривлення» у професійній аудиторській практиці слід вживати термін «фальсифікація» і визначати фальсифікацію звітності таким чином: «Фальсифікація звітності – це невідповідність значень її показників

реальним фактам та результатам господарської діяльності за звітній період».

Фальсифікація балансу та інших форм звітності фактично є перетворенням даних у неконкретні та невизначені, що прямо сприяє можливості отримання висновків, які протирічать дійсності.

Ми свідомо абстрагуємося від учасників (вищий менеджмент, апарат бухгалтерії, тощо) та мети фальсифікації (отримання незаконних бонусів та привілеїв, вуалювання збитків тощо). Це, на наш погляд, вже друга ітерація формування висновку аудитора. При оцінюванні суттєвості викривлень, які сприяли фальсифікації даних звітності, аудитор покладається на власне професійне судження, що збільшує ризик суб'єктивізму. Окрім цього існує імовірність помилки виконавців, яка не має корисливої або злочинної мети.

Причиною фальсифікації фінансової звітності можуть бути: рівень кваліфікації виконавців, ініціатива керівництва, зацікавленість третіх осіб, інші чинники. Для аудитора важливо виявити причину та мету викривлення даних для наступних пропозицій стосовно їх унеможливлення.

Усі викривлення фінансової звітності можна класифікувати за наведеними нижче ознаками:

- за впливом на достовірність звітності: невірне застосування законів, невірне застосування облікової політики, помилки в розрахунках, невірна класифікація або оцінка господарських фактів чи операцій, невірне використання інформації на дату підписання звітності та інші;
- за характером виникнення: злочинні та безкорисливі (найчастіше це буде стосуватися так званої «податкової оптимізації»);
- за об'єктами викривлення: грошові та матеріальні. Викривлення стосовно матеріальних активів пов'язані із привласненням матеріальних цінностей або прав на активи чи доходи. Викривлення даних стосовно розрахунково-грошових відносин часто вуалюють реальний стан таких відносин, який загрожує ліквідності підприємства, або підпадають під кримінальну відповідальність посадових осіб;
- за способами відображення у бухгалтерському обліку: неповнота обліку господарських фактів що занижує звітні дані; необґрунтованість облікових записів (зазвичай це так звані «безтоварні операції», або включення до звітності орендованих основних засобів, тощо); помилки у періодизації відображення господарських фактів та операцій (дострокове закриття рахунків призводить до заниження облікових даних, а запізнення – до завищення); помилки у оцінці активів або пасивів (невірно оцінені активи, невірна переоцінка основних засобів, не визначена вартість незавершеного виробництва, тощо); невірне перенесення сальдо

рахунків у звітні форми; відображення коштів філій на власному балансі не за відповідними статтями звітності, інше.

Виявлення в ході аудиту тих чи інших ознак фальсифікації звітності ще не означає, що об'єкт перевірки має на меті її викривлення через застосування незаконних схем. Проте до такої звітності у аудитора повинна бути підвищена увага, а ризик її фальсифікації та ризик неефективності системи внутрішнього контролю слід визнавати як високий.

Згідно з міжнародними стандартами аудиту IFAC ознаками потенційного шахрайства зі звітністю вважаються: часта зміна вищого менеджменту; негативна репутація власників або вищого менеджменту, зниження частки виторгу від продажу у сукупних доходах; стабільний розмір непокритого збитку, висока частка дебіторської заборгованості у валюті балансу; великий прибуток при явному дефіциті власних коштів; часта ротація зовнішніх аудиторів та знаходження філій у важкодоступних місцях тощо.

З огляду на те, що економічний стан України системно погіршується, значно підвищується професійна відповідальність аудиторів та вимоги до якості їхніх послуг. Тому в контексті оцінки достовірності та повноти фінансової звітності до завдань зовнішнього (і, мабуть, внутрішнього) аудиту слід включати:

- здійснення контролю (більш прискіпливого розгляду) за незвичними або досить ускладненими господарськими операціями, які здійснено в кінці звітного періоду;
- здійснення контролю за операціями, у яких вочевидь порушено пріоритет змісту над формою;
- детальна перевірка операцій в кінці кварталу та року, особливо корегувань бухгалтерських записів;
- збільшення аналітичних процедур у загальному обсязі процедурного забезпечення аудиту, перш за все за рахунок зіставлення обсягів реалізації з розрахунками аудитора;
- аналіз великих незвичних операцій на предмет потенційної участі у них афільованих осіб та встановлення фінансових джерел забезпечення таких операцій;
- перевірка нестандартних облікових записів з метою підтвердження їх первинними документами, які мають юридичну та доказову силу.

На нашу думку, аудитор-практик повинен завжди очікувати потенційну можливість фальсифікації даних вітчизняної фінансової звітності. Цьому сприяє відсутність будь-якої етики бізнесу та високий рівень корупції у країні. Проте, оцінюючи рівень фальсифікації звітності,

аудитору безпечніше дотримуватися мети перевірки, що значно зменшить його ризики.

На концептуальному рівні аудитор повинен:

- дотримуватися принципу професійного скептицизму, згідно з яким він не очікує відсутності викривлень у фінансовій звітності;
- перед початком перевірки мати уявлення про предмет потенційних викривлень (фальсифікації даних) звітності;
- спрогнозувати рівень суттєвості потенційних викривлень в контексті мети завдання.

Виходячи з цього аудитор не ставить перед собою завдання виявити усі можливі викривлення у даних звітності, але він зобов'язаний приділяти увагу перш за все тим сегментам перевірки, в яких допущені помилки або викривлення можуть привести до наступної суттєвої фальсифікації звітності в цілому.

У вітчизняній аудиторській практиці існує тенденція зосередитися на одному критерії викривлень – їх кількісному вимірі. При цьому інколи забуваються вимоги стандартів аудиту щодо звернення уваги як на кількісні невідповідності (*quantitatively material misstatements*), та і їх якісні характеристики (*qualitative misstatements*). У вітчизняній теорії аудиту під якісними характеристиками викривлень у звітності маються на увазі ознаки настання кримінальної відповідальності посадових осіб або накладення економічних санкцій на суб'єкта оприлюднення звітності. Це пов'язано перш за все з ризиками викривлення податкової звітності. З точки зору фінансової звітності якісними характеристиками викривлень останньої можуть бути:

- недостатній опис облікової політики;
- невідповідний практика податковій політиці;
- відсутність даних про невідповідність вимогам чинного законодавства або встановленим нормативам чи внутрішнім стандартам.

Слід мати на увазі, що викривлення можуть виникати на різних рівнях ієрархії агрегації облікових даних: на сальдо рахунків, у групах однорідних господарських операцій, на рівні розкриття окремих даних у звітності; в окремих статтях (групах статей) звітності. При цьому аудитору завжди слід пам'ятати про кумулятивний ефект будь-якої невідповідності чи викривлення даних при складанні фінансової звітності.

Досліджуючи причини невідповідностей, не слід зразу давати їм визначення як умисне викривлення звітності. Стандарти аудиту IFAC визначають декілька варіантів причини невідповідності даних звітності реальному стану справ. У стандартах застосовуються такі терміни: «*misstatement*» – викривлення; «*error*» – помилка; «*fraud*» – шахрайство;

«management fraud» – шахрайство з боку керівництва компанії; «employee fraud» – шахрайство співробітників компанії; «fraudulent financial reporting» – недобросовісне складання звітності. Таким чином, існує певна диференціація причини викривлень фінансової звітності, тому аудиторів не слід поспішати з їх ідентифікацією для власного звіту чи висновку.

Згідно зі стандартами аудиту IFAC недобросовісне складання звітності базується на навмисному пропуску числових значень показників, зміні (вуалюванні) економічної сутності господарських фактів чи операцій, нерозкритті окремих фактів у звітності. Технічно це здійснюється зазвичай через маніпуляції, фальсифікацію даних або документів, зміну облікових записів, порушення принципів бухобліку або вимог облікової політики стосовно класифікації, надання або розкриття інформації. Слід також враховувати тиск зовнішніх чинників на керівництво компанії, яка оприлюднює звітність. Тут аудитор повинен розуміти обґрунтованість дій вищого керівництва щодо вуалювання реальних результатів діяльності. Особливо це важливо при тестуванні якості системи внутрішнього контролю (аудиту).

На нашу думку, вітчизняні аудитори повинні більше уваги приділяти застосуванню та дотриманню принципу безперервності діяльності, бо саме цей принцип забезпечує певну гарантію користувачам звітності щодо подальшого існування об'єкта їх фінансового чи майнового інтереса.

Виявлення викривлень фінансової звітності беззаперечно є актуальним завданням аудитора. При цьому метою такого виявлення є не тільки ідентифікація фальсифікації даних звітності, а й розроблення певного механізму протидії фальсифікації. З економічної точки зору доцільно відокремити аудит фінансової звітності від рекомендацій щодо усунення умов для фальсифікації чи викривлення на два окремі договори. В такому разі якість консультацій буде значно вище завдяки тому, що її надають люди, які перевіряли звітність. Проте за умов продовження співпраці аудитора з тим самим замовником може виникнути загроза власному інтересу для професійної етики. Але така загроза, яку слід безумовно враховувати і декларувати, досить легко зменшується до прийняттого рівня заходами внутрішнього контролю якості аудиту.

У будь-якому разі ідентифікація викривлень у фінансовій звітності в ході її аудиту вимагає від аудиторів глибокого знання вимог стандартів аудиту IFAC, достатнього професійного досвіду і ретельного планування перевірки.

Список використаних джерел

1. Шер В. Ф. Бухгалтерия и баланс / В. Ф. Шер. – М. : Экономика, 1926.
2. Николаев И. Р. Проблема реальности баланса / И. Р. Николаев. – М. : Экономическое образование, 1926.
3. Соколов Я. В. История бухгалтерского учета / Я. В. Соколов, В. Я. Соколов. – М. : Магистр, 2009.
4. Cooking the Books: What Every Accountant Should Know about the Fraud: Self-Study Woorkdoor. Austin, TX: Association of Certified Fraud Examiners. – 2007. – No 91.
5. The IIA Reportson Fraud. Altamonte Sprigs, Florida, 1986.
6. Thornhill W. T. Fraud Terminology Reference Guide / W. T. Thornhill, J. T. Wells. – Austin, TX : Association of Certified Fraud Examiners, 1993.